

БРУТНИЯТ ВЪТРЕШЕН ПРОДУКТ КАТО ИЗМЕРИТЕЛ НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ – МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСОБЕНОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ

Разгледани са дискуссионните въпроси и тенденциите в развитието на показателя за БВП, заложен в СНС, с оглед по-адекватното отразяване на действителния икономически растеж. Дадена е характеристика на този показател и са анализирани неговите методологични особености и ограничения като статистическа категория. Представени са и са коментирани резултатите от работата на Комисията за измерването на икономическата дейност и социалния прогрес, ръководена от Дж. Стиглиц. Отразени са нови моменти в сега въвежданата СНС'2008. БВП е първият и най-често използван показател при международните икономически сравнения и приложението на съвременни модели на икономическия растеж. Затова накрая са разгледани методологичните особености и предизвикателствата, които стоят пред него, когато е изчислен на база паритет на покупателна способност.
JEL: C4; C81; O47

Увод

По дефиниция икономическият растеж се измерва чрез динамиката на показателя за брутната добавена стойност (БДС), при което на практика най-често се използва брутният вътрешен продукт (БВП). Предвид ролята на икономическия растеж като измерител на постигнат прогрес на всяка една икономика или регион е логично да се знае и проявява интерес към същността на този показател по отношение на неговия обхват, компоненти, аналитични възможности и т.н. С други думи, доколко той действително отразява икономическия напредък в дадена страна и в даден отрязък от време?

Статистическите показатели и в частност БВП са много важни при анализите и формирането на политиката, насочена към ускоряване на обществения прогрес. БВП е широко използван показател (международен стандарт) за измерване на икономическата дейност и неговото изчисляване, при което съществуват ограничения и са допуснати условности, се нуждае от прецизиране. Недостатъчно методически издържани показатели могат да

---

¹ Росица Рангелова е професор, д.ик.н. в Института за икономически изследвания на БАН. E-mail: r.rangelova@iki.bas.bg

повлияят за вземане на погрешни решения. Учените и анализаторите не биха били толкова категорични в изводите си, ако отчетат ограниченията на използваните от тях показатели, за да докажат идеите си; бизнесът би бил по-точно ориентиран в дейността си, медиите в отразяването на съответните явления и събития, а населението ще разбира по-добре действителната социално-икономическа картина и възможностите за в бъдеще. В наше време се получава разминаване между изнасяните като официални статистически данни за икономически растеж, инфлация, равнище на безработица и т.н. и усещането на хората за икономически и социален прогрес.

В наше време стои въпросът в какви насоки трябва да се развива и усъвършенства показателят БВП и в по-широк смисъл Системата на националните сметки (СНС) с оглед отразяване на новите реалности по измерване на икономическия растеж и неговото равнище като показател за жизнения стандарт.

Новите теории на икономическия растеж, развили се интензивно през последните повече от две десетилетия, изискват по-подробна и по-достоверна статистическа информация. Те са един от основните фактори за непрекъсната работа върху по-нататъшното развитие на СНС и в частност измерването на БВП. Във връзка с така наречените ендеогенни теории на икономическия растеж на преден план излизат фактори, които нямат класическия смисъл на физически капитал и работна сила, но оказват влияние върху растежа. Най-често това са сфери на обществена дейност, които взаимно се преплитат и влияят при неговата реализация – парична и фискална политика, икономически връзки на страната с останалата част на света, социалните неравенства в нея, изменение на броя и възрастовата структура на населението, здравния му статус, равнище на образование, или по-обобщено казано човешкия капитал и т.н.

Някои анализатори с основание отбелязват, че сегашната световна криза показва необходимостта от по-точно отчитане на икономическата дейност и социалния прогрес. Предполага се, че ако се разполагаше с необходимите статистически данни предварително, можеше да се предвиди идването на кризата, или най-малкото да се допусне в по-малки мащаби и дълбочина. Такава информация според екипа на Джоузеф Стиглиц щеше да бъде „ранно предупреждение за идването на кризата и за това, че този *изглеждащ* добре период на растеж от 2004 до 2007 г. ще бъде за сметка на бъдещ растеж” (Stiglitz, J. et al, 2009, с. 9).

Проблемите на по-адекватното включване и отчитане на икономическата дейност в основните макропоказатели и най-вече БВП са изследвани от дълги години насам и от много голям брой учени и експерти. Някои техни предложения се вземат предвид от методолозите в ООН, които периодично предлагат актуализация на официалните версии на СНС.

Темата е важна и защото хвърля мост между „производителите“ (създателите) на статистически данни и техните потребители – правителства, учени, бизнес, домакинства и т.н.

В БВП са отразени особеностите на прилаганата СНС. Безспорен е приносът на СНС за обогатяване на информационната база, необходима за приемането на адекватни икономически и политически решения в национален, регионален и световен мащаб. Все по-разширяващото се поле на нейното приложение и извършващите се европейски и световни промени в обществения живот налагат нейното постоянно усъвършенстване, изразяващо се в последователни нейни ревизии (версии). Във връзка с това интерес представляват измененията в методологията по изчисляване на БВП във версия СНС' 1993, които наложиха нейната смяна с въвежданата днес версия СНС'2008.

Целта на настоящата студия е да се анализират критично същността и методологичните особености на показателя БВП, отразяващ концепцията за добавена стойност, и заложен в СНС, да се характеризира сегашното му приложение, очертаят дискуссионните сфери и бъдещи тенденции в развитието му предвид неговата важна роля както сам по себе си, така и като измерител на икономическия растеж.

1. Същност и особености на показателя БВП

Икономическият растеж се представя чрез динамиката (изменението) на пазарната стойност на БДС в дадена страна за определен период, обикновено година. На практика най-често интересът е насочен към повишаването на добавената стойност в рамките на националното стопанство, т.е. вътрешното за страната производство, при което най-подходящ е показателят за БВП.² Той представлява балансирана оценка на данните, изчислени по един от трите известни метода (независимо кой): производствен, метод на разходите за крайно използване (потребление) и стойностен метод (метод на доходите). Всеки от тези методи се основава на различни икономически агрегати, които, взети заедно, представляват обобщение на логическите взаимовръзки в СНС. Според възприетия метод за изчисляване се използват различни категории (компоненти) на БВП, всяка една от които има определен икономически смисъл.

Трите метода за изчисляване на БВП разкриват различни аспекти на изучаване на динамиката на компонентите му и следователно на растежа. Ако

---

² Друг един показател – нетният вътрешен продукт (НВП), който изключва амортизацията, е за предпочитане пред БВП като измерител на обема на националното производство на дадена страна, но е трудно да се измери действителната амортизация, тоест реалното намаляване на стойността на даден актив, защото стойността на активите се колебае. Толкова е трудно, че на практика счетоводителите не се опитват да установят действителната амортизация, а използват общоприети правила, за да получат приемливи числа. Поради трудностите при измерване на амортизацията БВП се предпочита пред НВП.

поставените цели са изучаване на производствената структура на икономиката и съответно приносът на отделните икономически сектори и отрасли, прилагането на метода на производствените разходи осигурява изчисляването на БДС.³ Най-широко приложение, особено при изучаване на жизнения стандарт, намира БВП, изчислен по метода на разходите за крайно използване (потребление).⁴ Възможността да се съпоставят разходите за потребление с тези за инвестиции както абсолютно, така и относително, е добра база да се оцени пропорцията между тях в приноса за постигнат растеж, а също и да се предвиди очакваното изменение в темповете на растежа. Ако целите на изследването са насочени към създаването и промяната в първичните доходи на участниците в производствения процес, които са отрасли, икономически сектори и институционални сектори, се прилага методът на доходите.⁵

В хода на емпиричните изследвания на икономическия растеж постепенно навлиза набор от сродни на БВП показатели. Един от тях е показателят за brutният национален доход (БНД), който е идентичен на доскоро използвания брутен национален продукт (БНП). Той се изчислява като сума на БДС на икономическите субекти на дадена страна независимо къде се намират по света. Ролята на този показател е от особена важност, когато се изучава значението на икономическите дейности и получаваните доходи извън територията на страната от нейни резидентни единици. По-широк по обхват от БНД е показателят брутен разполагаем доход (БРД), който се изчислява, като

---

³ БВП по производствения метод по пазарни цени се изчислява като сума от БДС по базисни цени общо за икономиката и корективите, които включват нето данъци върху продуктите, неприпадаем данък върху добавената стойност и мита върху вноса. Казано по друг начин, БВП по този метод се определя като разлика между стойността на brutната продукция на стоки и услуги и стойността на тяхното междинно потребление плюс вносните мита. Така се определя участието на всяка производствена единица, резидент на икономическата територия на страната, в създаването на БВП, изразено чрез добавената стойност. Предимство на този метод е, че показва приноса на икономическите сектори и отраслите при създаването на БВП чрез реализираната от тях добавена стойност. Източник за изчисляване на трите метода: www.nsi.bg

⁴ БВП по метода на крайното използване се изчислява като сума от индивидуалното потребление (вкл. крайни потребителски разходи на домакинствата, крайни потребителски разходи на нетърговските организации, обслужващи домакинствата, крайни разходи на правителството за индивидуално потребление), колективното потребление (крайните разходи на правителството за колективно потребление, които задоволяват потребностите на обществото като цяло), бруто образуване на основен капитал (направените инвестиции за дълготрайни активи), изменението на запасите и външнотърговското салдо на стоки и услуги (разликата между износа и вноса на стоки и услуги).

⁵ Методът на доходите е съставна част от сметките за първично разпределение на доходите. Чрез метода се отразяват доходите като елементи на добавената стойност, създадена в процеса на производство. Балансова позиция на метода на доходите е brutният опериращ излишък/brутен смесен доход. Така изчислена, БДС се състои от: заплати и надници (парични и натурални) на заетите лица, печалба, амортизация на дълготрайните материални активи (ДМА) и салдото от косвените данъци, които се определят върху разходите за производство или стойността на продажбите на стоки и услуги. Те включват такси за внос, износ, данък върху оборота, мита и такси върху земята и дворните места, превозните средства и др.

към БНД се прибавят нето текущите трансфери от останалия свят и с това се дава допълнителна характеристика за икономическото състояние на страната от гледна точка на финансовия ресурс.

Самостоятелно значение при изучаване на икономическия растеж има показателят БВП на човек от населението, който отразява равнището на икономическо развитие в дадена страна. Смисълът на икономическия растеж тук се проявява в това дали обемът на БВП нараства по-бързо от този на броя на населението или обратно.⁶ Той обаче не дава представа за подоходното разпределение на населението и по този начин не може да отчита разслоението в обществото по доходи и благосъстояние. Друг важен за икономическия анализ произведен показател е БВП на един зает или известният показател за производителност на труда. От мнозина той е смятан дори за по-уместен измерител на икономическия растеж от размера на БВП.

БВП е показател, в който фокусират всички особености на СНС. Най-общо казано, СНС представлява набор от правила и дефиниции, които се използват при измерване на общата стопанска дейност. По-точно тя е съвкупност от макроикономически сметки, баланси за активите и пасивите, таблици за ресурсите и тяхното използване при изучаване на икономиката. Основните сметки отразяват производството, разпределението и използването на доходите и натрупването на капитали. Като такава СНС осигурява сравнима и съпоставима статистическа информация за анализ и управление на икономиката (Радилев, Д., 2010, с. 77-78). Както всеки подобен документ, така и СНС като международен статистически стандарт е създадена с допускането на редица условности в методиката и взети компромисни решения. Развитието на СНС е насочено към потребностите от все по-точно отразяване на икономическата дейност и среда в сегашните динамично променящи се условия и съответно измерване на растежа на реалния БВП, заетост на работната сила и повишаване на качеството на живот.

Работата в света по създаване на системи за национална отчетност започва от 20-те години на миналия век и намира израз в две форми: Системата на материалния продукт – СМП (на английски език наричана Material Product System – MPS), позната в бившите социалистически страни като системата баланс на народното стопанство (БНС) и Системата на националните сметки (СНС). Те отразяват два основни типа на функциониране на икономиката – централно планиране и пазарно стопанство и съответно отразяват особеностите на двата показателя за измерване на икономическия растеж – национален доход и БВП (Арвай, Я., 2006, 79-101).

---

⁶ Има се предвид когато настъпва рязка промяна в темпа на изменение на единия или другия показател, например рязко намаление на БВП при сравнително стабилно увеличаване на броя на населението в дадена страна или обратно. Например размерът на БВП от 1989 г. беше достигнат в България през 2005 г., но поради намаления брой на населението през този период равнището на показателя БВП на човек от населението достигна това от 1989 г. една година по-рано.

Методологичните корени на СМП се намират още в теорията на А. Смит за производствената дейност в неговата книга "Богатството на нациите" от 1776 г. Той ограничава обхвата на производството и създаването на стойност въобще до дейностите, осъществявани *само в сферата на отраслите за производство на материални стоки*. Според по-широката концепция, вложена в СНС, *производителен е всеки труд, който създава потребителна стойност и при който крайният резултат е изразен в парична форма*, независимо дали става дума за стоки от материален характер или нематериални услуги (такива като здравеопазване, образование, култура, администрация и др.). Основание за включването на последните в добавената стойност е, че те влияят по един или друг начин върху жизнения стандарт на хората.⁷

Като фундаментална база на СНС служи икономическата теория на Джон М. Кейнс, отразена в книгата на му "Общата теория на заетостта, лихвата и парите" (1936 г.), в която той застъпва по-активната държавна намеса в управлението на пазарната икономика, особено по време на криза. Във връзка с това остро възниква необходимостта от разработване и утвърждаване на терминология, описваща агрегати на равнище национална икономика. През 1940 г. Джон М. Кейнс отива по-нататък в работата (Keynes, J. M., 1940), като очертава система от пет сметки, които да подпомогнат анализа при военновременното планиране и управление и които сметки са в основата на формиращата се тогава СНС (вж. табл. 1).

2. Възможности и ограничения на статистическия показател БВП

Трябва да се отчита методологичната особеност на БВП, че той представя само част от цялата икономическа дейност. Самата тя е по-широка икономическа категория и включва освен (а) измеримия БВП, но и (б) дейности, които трябва да бъдат включени в него, но не са, защото някои са част от скритата икономика, а други легални, но не намират израз на пазара и (в) трета група, които са невключени дейности в БВП по дефиниция. В този смисъл БВП отразява само част от икономическата дейност и не може да бъде добър измерител на икономическия прогрес и по-конкретно растеж.

Първото и най-важно ограничение е, че **БВП не измерва икономическото благосъстояние в дадена страна, а пазарната дейност**. Възможно е реалният БВП да се увеличи, тоест да се наблюдава икономически растеж, а благосъстоянието на хората да не се промени или дори да спадне. Това би могло да стане например, ако при нарастващо производство по някаква причина се засили необходимостта от производство на продукти, които не са свързани пряко с благосъстоянието на хората като оръжие, средства за самозащита и др.

---

⁷ По-подробно за еволюцията в развитието на двете системи на отчетност и разликата между национален доход според БНС и БВП според СНС вж. в Rangelova, R. 2003(a), 26-28.

Таблица 1

Хронология на създаване на системата на националните сметки (СНС)

Автори/организации	Години	Дейност
Лига на нациите	Началото на 20-те години на XX век	Инициира създаването на система на националните сметки.
Саймън Кузнец (Simon Kuznets)	От 30-те до 50-те години на XX век	Като ръководител на Националното бюро за икономически изследвания в САЩ му е възложено от Министерството на търговията да организира подготовката на оценки на националния доход на страната. През 1934 г. той представя пред сената на САЩ такива оценки за периода 1929-1933 г. Получава Нобелова награда за 1971 г.
Джон Мейнард Кейнс (John Meinard Keynes)	1936 г.	Излиза книгата му "Общата теория за заетостта, лихвите и парите". В нея е подчертана ключовата роля на агрегатите реален доход и национален доход, като вниманието е фокусирано върху дезагрегирането на разходите на потребителите и инвеститорите, а също и е подчертана важността на междуотрасловите икономически връзки.
Джон Мейнард Кейнс (John Meinard Keynes)	1940 г.	В книгата му „Как да платим за войната? е очертана система от пет сметки, които да подпомогнат анализа при военновременното планиране и управление: агрегирано производство, формиране на дохода, приходи от частния сектор и разходи, приходи от правителствения сектор и разходи и формиране на агрегирания капитал.
Ричард Стоун (Richard Stone) и Джон Мийд (John Meade)	1941 г.	На базата на свой анализ те разработват концепциите, предложени от Джон М. Кейнс, и представят базата за отчитане на национален доход във Великобритания. Ричард Стоун допринася за първото описание на СНС (System of National Accounts - SNA) от 1952 г. и ръководи работата по втората ѝ версия от 1968 г., за което получава Нобелова награда за 1984 г.
Милтън Джилбърт (Milton Gilbert)	От 1941 до 1948 г.	Подготвя официалните данни за САЩ, при което разширява обхвата на понятието национален доход в сравнение с това на Кузнец, като третира някои правителствени разходи и разходи на частния сектор като крайни, а не като междинно потребление.
Под ръководството на Ричард Стоун (Richard Stone)	1953 г.	ООН издава публикацията "Система на националните сметки и помощни таблици", с която се дава обща рамка на страните-членки за внедряване на СНС. Тази публикация фактически представлява известната днес първа версия на СНС.
ООН	1960, 1964, 1968, 1993, 2008 г.	Години, в които са обявени следващи версии на СНС.

Източник: Рангелова, Р., 2003(а), 64-69.

Крайната цел на икономическата дейност на хората, изразена чрез икономическия растеж, е не просто увеличаване на производството като самоцел, а повишаването на тяхното благосъстояние. Но благосъстоянието е комплексно понятие. То включва и други субективни елементи като чувство за комфорт, здраве, добро самочувствие, щастие и т.н. Досега няма предложени и не съществуват точни мерки за тези страни на живота. Работата на статистици, счетоводители и финансисти е да наблюдават в своя анализ на по-адекватно и прецизно обхващане и оценка на икономическата дейност, като оставят другите да разглеждат връзките между икономическата дейност и щастието.

По отношение на дейностите, които предопределят *измеримия БВП*, могат да се обособят две основни групи проблеми:

➤ *Проблеми, произтичащи от възприетата прилагана методология за изчисляване на БВП*

Прилаганата досега в света версия на СНС от 1993 г. предполага добра отработеност и определеност в дефинициите, включително на показателя за БВП. В същото време се знае, че отделните страни прилагат повече или по-малко специфични за тяхната отчетност правила, които се отразяват върху размера на макроикономическите показатели и които нарушават донякъде условието за съпоставимост на тези показатели в международен мащаб. Към тези методически правила се числят както отнасящите се до състава и обхвата на включените компоненти в БДС (респективно БВП), така и до използваните цени за остойностяване, прилагане на статистическите техники за обработка на данните и т.н.

В методологията на СНС има особености, които влияят в една или друга посока върху размера на БВП, например:

- В БВП се отчитат само транзакциите на пазара. Това оставя много дейности, които са легални, но не намират израз на пазара (като домашното производство), скритата икономика и др.
- Някои от произведените стоки са идентични по качество, но се продават на различни цени, например при определена ценова политика като дъмпинг, промоция и т.н., което води до различно остойностяване на еднакви по качество стоки.
- Както се отбеляза, БВП не е мярка за щастие. Например ваденето на зъб, болничните разходи или разходите за погребение увеличават БВП. Изпълнението на завещания от юристи и банкери се отчита като разходи и се включва в БВП като услуги, но трудно може да бъде възприето като икономически прогрес.
- Размерът на БВП се влияе положително дори от събития, които вредят на хората и на околната среда, като например войните и природните

бедствия, водещи до икономически растеж вследствие на усилията за въоръжаване, възстановяване и реконструкция.

- Въпреки своята специфика услугите се тълкуват също като стоките. Ако например един човек продаде къщата си на по-висока цена, това увеличава капитала му, но тази стойност не се включва в БВП. Същото важи и при колите втора употреба. Това е трансфер на собственост, но не на продукция и стойността ѝ влиза само когато стоките са закупени за първи път. В същото време таксите на дилърите се включват в БВП.
- Публичните услуги са част от БВП дори при положение, че не са 'истински' продадени. Например публичното образование влиза като сума от заплатите на учители, режимни разноски, оборудване и т.н. Същото е и със здравеопазването, националната отбрана, дейността на полицията и администрацията.
- Продажбите на запаси и резерви от по-ранен период всъщност намаляват размера на БВП, защото с това се изчерпват вече отчетени наличности.
- БВП не дава никаква представа и за това как се разпределя националното богатство. В много от страните със сравнително висок национален продукт разликите между бедни и богати са обезпокоително големи.
- Хората все по-добре разбират, че качеството на растежа е също толкова важно, колкото и количеството. Според неотдавнашна анкета, над две трети от европейците смятат, че правителствата трябва да обръщат повече внимание на социалните и екологични аспекти на благополучието. Въпросът е как те да бъдат измервани.

➤ *Проблеми при измерване на динамиката на БВП*

По дефиниция икономическият растеж представлява съпоставяне на размера на фактически произведения БВП с размер от предишен период, който период се приема за базов.⁸

Икономически растеж се изчислява на база реален БВП, което означава представяне на произведената продукция в постоянни цени, т.е. елиминиране на ролята на промяната на равнището на цените (инфлацията или дефлацията) през отчетния период. Така изчислен, икономическият растеж отразява изменението на физическия обем на произвежданите стоки и услуги при условия за постоянно равнище на цените. Изменението на *реалния* БВП (за разлика от *номиналния*, при който не е елиминирана промяната на цените) се свежда само до измерване на количествените изменения в произвежданата

⁸ Оттук произтича и особеността на растежа да бъде толкова по-значителен, колкото по-ниско е изходното равнище.

продукция, като се преодоляват недостатъците на влиянието на цените при стойностното измерване. Остава обаче условността при тези изчисления, породена от веществената аналогия на произвежданата продукция в различни години (периоди). А такава отсъства поради промяната в качествената характеристика на стоките и услугите в резултат на технологичния прогрес на обществото. Промяната на цените, предизвикана от неинфлационни фактори, изкривява представата за действителния размер на произведените количества стоки и услуги, на физическите им обеми, а това се отразява върху действителния им прираст (или спад) и съответно върху показателите за икономически растеж. В действителността се наблюдава непрекъсната диверсификация на продуктите и услугите чрез появата на нови и промяна на съществуващите, съпроводено с усъвършенстване на начина на тяхното производство. В някои случаи това води до съкращаване на средните производствени разходи в процеса на усвояване на производството на отделни потребителски и инвестиционни стоки и съответно намаляване на цените на единица изделие. Типичен пример е компютърната техника. Тези изменения показват, че макар и представен в реално измерение, показателят за икономическия растеж БВП не е освободен изцяло от влиянието на всички промени в цените на стоките и услугите. Такава негова оценка би била точна само ако цената се приеме за постоянна величина след елиминиране на действието на всички други възможни фактори, от които тя зависи. Това обаче засега е невъзможно да се направи, а и като теоретична задача е твърде сложна. Проблемите за отразяване на новото качествено състояние на произвежданата продукция и остойността на извършваните услуги в днешното динамично време от гледна точка на технологичен напредък застават с все по-голяма острота пред изследователите и методолозите на СНС.

2.1 Ограничения при отразяване на фактическото производство в БВП

Може би най-важното ограничение на СНС при изчисляване на БВП е свързано с отразяването в него на фактическото производство. Методологията на СНС внася условности при неговото изчисляване, породени от методологичните особености на приетите решения за изчисляване на БВП. Познат е например икономически растеж, известен като статистически, тоест отчитан от статистиката, при което отделни компоненти на БВП допринасят за неговото увеличение във времето, но този растеж не влияе върху благосъстоянието на хората.

Изучаването на тези въпроси има значение поради факта, че истински растеж и повишаване на производителността на труда може да се очаква преди всичко от фактическото производство и целта е то да бъде обхванато колкото може по-пълно.

2.1.1 Отчитане на непазарната дейност

Определени проблеми при изчисляване на БВП са свързани с така наречената непазарна продукция, тоест продукция, която не минава през пазара и съответно не получава паричен израз.

Непазарната продукция може да причини изкривяване при измерване на икономическото състояние в страната. Например при нарастваща активност на работната сила в икономиката нараства и обемът на измерваното производство, но това е отчасти и защото някои неплатени преди дейности на домашен труд са трансферирани в пазарни. Когато продукти и услуги, произведени от труд, който дотогава не се е реализирал на пазара на труда, се заместят от такива, произведени за пазара, измерваното нарастване на БВП преувеличава фактическото производство в икономиката като цяло.

В теорията и на практика има многобройни опити да се приспособи отчитането на *домашния труд* в БВП. В СНС са включени методически решения чрез използване на така наречените сателитни (помощни, спомагателни) сметки, с които се търсят оценки за размера на домашния труд. Засега това става на базата на съществуващия информационен ресурс от изготвяните бюджети на времето и бюджети на домакинствата в отделните страни с прилагане на подхода ресурси-използване. В балансово-табличен вид и чрез балансви уравнения се представят реалните потоци на ресурси и създадени от тях блага, които могат да бъдат парично оценени.

Друг такъв компонент са *транзакционни дейности*, които в отчетността са представени чрез разходи за извършване на сделки и операции, а не за фактическо производство. Затова измерваните стойности на БВП могат да бъдат подвеждащи по отношение на фактическата стойност на добавената стойност. Тази теоретична база е послужила на много анализатори да търсят начини за изчисляване на фактическото производство.⁹

БВП включва разходите за поддържане на транзакциите, които не са свързани пряко с фактическо производство, но пазарните транзакции са много важен елемент при специализацията и разделението на труда. Защитата на правата на собственост изисква разходи. На правителството струва скъпо да издържа дейностите по спазването на законите и реда в страната и да осигурява националната отбрана. На финансовите посредници се заплаща, за да подобрят месторазполагането на ресурсите във времето. На търговците на

---

⁹ Например двама автори (Fuess, S. M. and H. Van den Berg, 1996, 35-48) преизчисляват продукцията в САЩ през периода 1950-1989 г., като правят опит да отчетат транзакционните дейности и непазарната продукция. Според получените резултати поради сравнително бързия растеж на транзакционните операции през 50-те години изчисленият размер на БВП надценява фактическия, докато в началото на 70-те години поради бавното нарастване на транзакционните дейности изчисленият размер на БВП подценява фактическия растеж. След 1974 г. тези дейности нарастват отново и това заедно с промените в отчитане на пазарната продукция води до регистриране на силно повишаване на фактическото производство на човек от населението.

едро и дребно се заплаща, за да осигуряват връзката между производители и потребители. По-бързото нарастване на тези дейности в крайна сметка се отразява върху отчитането на по-голям размер на добавена стойност и съответно на по-висок икономически растеж.

За изследване влиянието на транзакционните дейности върху темпа на икономически растеж са необходими дезагрегирани данни за отделните компоненти на БВП по съпоставими цени за продължителен период. Това означава последователно изчисляване не само на дефлатор общо за показателя БВП, но и за отделните компоненти. Статистиките на развитите страни разполагат с такива данни и това улеснява подобни изчисления.

За илюстрация на казаното можем да използваме възможностите, които предоставя националната статистика на България (табл.2). През периода 1996-2005 г. относителният дял на дейността по операции с недвижимо и движимо имущество и бизнес-услуги е близък до този на преработващата промишленост (смятан за гръбнак на икономиката и генериращ по-висока производителност на труда), като през 1999 г. дори тези дейности имат по-голям дял този на преработващата промишленост. Тогава делът на икономическата дейност операции с недвижими имоти и бизнес услуги е 20.2%, а този на преработващата промишленост е 16.6%. Това означава, че *тези два отрасли регистрират почти еднакъв принос в общия размер на БДС*. Преобладаващата част (70-80%) от дейността по операции с недвижимо и движимо имущество и бизнес-услуги се пада на *условната рента* на жилищата, заемани от собствениците им, тоест компоненти, които не са свързани с фактическо производство. Общата тенденция за периода 1996-2000 г. е намаляването на относителните им дялове в БДС. След 2000 г., и по-специално от 2004 г. се отбелязва рязко увеличение от близо два пъти на дела на преработващата промишленост и рязко намаление от почти два пъти на дела на операциите с недвижими имоти.¹⁰ Анализът би могъл да продължи с други отрасли, като например удвоения дял на сектора „Държавно управление, задължително обществено осигуряване“ от 1996 до 2000 г. (от 3.4% на 6.8%) и след това намаление до 3.9% през 2008 г.; сравнително високия дял на сектор „Търговия, ремонт на автомобили, лични вещи и стоки за домакинствата“ (който се запазва почти постоянен); доста ниските дялове на БДС за образование и здравеопазване и т.н.

Такъв анализ е добра илюстрация за ролята на отделните дейности при формиране на БДС и за недостатъчното увеличение на обема ѝ сам по себе си, ако не става дума за дейности, които допринасят за повишаване на

---

¹⁰ В предишни издания на НСИ някои данни за периода след 2000 до 2005 г. са различни от дадените в табл. 2; например за 2004 г. делът на преработващата промишленост е 18.1% (а не 30%), а този на операции с недвижими имоти и бизнес услуги е 15.6% (а не 8.9%). Тези резки промени се дължат и на ревизиране на данните на националните сметки, публикувани в предходни издания на НСИ, поради включване на нова информация, използване на различни и въвеждане на нови дефиниции и изчислителни методи.

производителността, а с това и за създаване на реален (а не „статистически“) БВП и съответно икономически растеж.

Таблица 2
Структура на БДС по икономически сектори и дейности в България, 1996-2008 г., общо за икономиката (%)

Икономически сектори и дейности	1996	1997	1998	1999	2000	2004	2005	2006	2007	2008
Селско и горско стопанство	15.3	26.6	21.1	17.3	13.9	10.3	8.8	7.7	6.1	6.9
Добивна промишленост	1.8	2.2	1.5	1.7	1.6	1.7	1.6	2.0	1.7	1.5
Преработваща промишленост	21.0	18.6	19.1	16.6	17.8	30.0	31.1	32.2	32.4	31.5
Производство и разпределение на електроенергия, газ и вода	3.2	4.5	4.3	4.8	6.1	5.2	4.6	4.2	4.5	4.6
Строителство	4.3	2.8	3.7	3.7	4.6	6.9	8.3	10.0	11.0	11.4
Търговия, ремонт на автомобили, лични вещи и стоки за домакинствата (1)	10.9	8.5	7.7	7.5	7.3	7.7	8.7	9.2	9.2	9.0
Хотели и ресторанти хранене (2)	1.2	1.5	2.1	2.2	2.1	1.6	1.8	1.7	1.8	1.9
Транспорт, складиране и съобщения (3)	7.4	7.6	8.2	8.7	11.5	13.0	12.1	10.6	10.6	10.1
Финансово посредничество (4)	8.7	2.6	2.1	2.9	3.0	2.9	3.3	3.2	3.5	3.8
Операции с недвижими имоти и бизнес услуги (5)	17.6	16.5	18.2	20.2	16.9	8.9	8.4	9.0	8.8	9.0
в т. ч. условна рента на жилищата, заемани от собствениците им	80.9	81.4	81.4	72.2	71.0	48.2	47.2	38.7	35.1	32.4
Държавно управление, задължително обществено осигуряване (6)	3.4	3.2	4.5	6.1	6.9	4.9	4.7	4.1	4.2	3.9
Образование	2.4	2.6	3.5	3.8	4.2	2.2	2.0	1.9	1.7	1.8
Здравеопазване, социални дейности (7)	1.8	1.9	2.3	2.4	2.5	2.2	2.1	1.8	1.6	1.7
Други дейности, обслужващи обществото и личността (8)	1.0	0.9	1.7	2.1	1.6	2.2	2.2	2.4	2.6	2.6
Общо БДС	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
БДС в % от БВП	94.4	89.7	89.0	89.0	88.6	92.7	92.5	92.6	92.9	92.9
БВП по пазарни цени	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Източник: Изчислено по данни в „Основни макроикономически показатели“. Национален статистически институт, С., 1999, 2005 и 2009 г.

Забележка:

В отрасловата класификация до 2000 г. следните отрасли имат други наименования:

- (1) Търговия, ремонт на автомобили и битова техника
- (2) Хотели, общежития и обществено хранене
- (3) Транспорт и съобщения
- (4) Финанси, кредит и застраховка
- (5) Операции с недвижимо и движимо имущество, бизнес-услуги
- (6) Държавно управление
- (7) Здравеопазване, социални грижи и ветеринарна дейност
- (8) Други услуги и дейности на неправителствени организации

2.1.2 Отчитане на скритата икономика

Интересът към оценка на дейностите от скритата икономика (сивия сектор) с оглед съизмерването им с равнището на БВП в дадена страна е голям. Поради неотчетените (скрити) дейности правилото е, че *скритата икономика води до подценяване на размера на произведения БВП и надценяване на обявената инфлация и на равнището на безработица* (Рангелова, Р., 1995, 3-19).

Определянето на размерите на тези икономически дейности е много сложен и незадоволително решен въпрос.¹¹ СНС все още не е в състояние да предложи приемливо решение за оценка на скритата икономика, поради което се ограничава с наличието на така наречени сателитни сметки и/или допълнителни проучвания.

Логични са усилията на официалната статистическа отчетност да обхваща по-възможност по-пълно скритата икономика. Оценката на дейностите на скритата икономика изисква използването на най-различни източници на информация, получавана от най-различни институции: данъчна статистика, резултати от финансови ревизии, съдебна статистика, статистика на домакинските бюджети, статистика на паричната обръщение и др. Тя може да бъде обект на конкретни за целта изследвания, провеждани както от статистически, така и от нестатистически организации – например от застрахователни компании, здравни институции, служби по безопасността и сигурността и др.

Досега в практиката се прилагат различни методи за измерване на скритата икономика, всеки от които има своите предимства и ограничения.¹² Трудно е да се съди за достоверността на получаваните оценки за размера на скритата икономика. Те трябва да се приемат като приблизителни, доколкото условности се съдържат както в изходната информация, така и в прилаганите методи. По-добри възможности предлага използването на повече от един метод и съпоставянето на получените оценки.

2.1.3 Въпроси на отчетността на нематериалните активи

След като самото понятие за нематериални активи (НМА) не е още изяснено и няма постигнат консенсус за неговата същност, обяснимо е отсъствието на утвърдени обобщени показатели за тях и липсата на съответна задоволителна

---

¹¹ Първите опити за изучаване на скритата икономика в света са предприети през 20-те и 30-те години на XX век. По-целенасочено изследване на явленията в развитите страни започва от средата на 60-те години във връзка с опитите за подобряване на СНС. Световната практика показва, че радикални политически и икономически промени се съпътстват с нарастване на скритата икономика, в това число избягване на данъци, укриване на доходи, използване на нерегистрирана работна сила и др. Вж. Рангелова, Р., 2003(а), 58-62, 290-298.

¹² За различните методи и оценка на резултатите по-подробно вж. Димитрова, П. и И. Стойков, 1999, с. 3-76.

счетоводна и статистическа информация. Това затруднява както изучаването на НМА, така и включването им в СНС, което е наложително поради все по-голямото им значение за икономиката. Надценяването на инвестициите и неадекватното отразяване на НМА и интелектуалния капитал е може би причина да се дават погрешни сигнали на икономическата политика, например при облагане на печалбата на предприятията, правилата за амортизация на различните видове капитал и т.н.

По своята същност НМА са трудно "разпознаваеми" и оттам трудно измерими, за да присъстват в балансовите таблици на фирмата. Такава е практиката в повечето страни в света. През 1991 г. Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) публикува сравнителен преглед на "разпознавателните" НМА в развитите страни. Те са разходи за: научноизследователска и развойна дейност (НИРД),¹³ компютърен софтуер, обучение на човешките ресурси, патенти,¹⁴ търговски марки, фирмени марки (брандове), лицензи, авторски права (за публикуване), изграждане на доброто име на фирмата (goodwill). По-късно, през 1996 г. сходен състав на НМА представи и Европейската комисия. Някои основни показатели за НМА на равнище фирма са включени в СНС, версия 1993 г. Освен редовно събираната информация в отделните фирми се провеждат различни статистически извадкови проучвания, анкети, сравнения, прегледи и др., което обогатява наличните данни и представи за обхвата и количественото изразяване на НМА.

Трудностите по идентификацията и отчитането на отделните компоненти на НМА произтичат и от това, че някои от тях имат по-изразен икономически характер, а други са свързани повече с юридическите права на собственост, възприети и прилагани от съответни институции, трети са свързани с управлението на човешките ресурси и т.н. Освен това има неотложна нужда от разграничаване от една страна, на инвестиции в (разходи за) НМА и от друга страна, на резултатите от увеличаване на наличностите на интелектуалния капитал. Счетоводителите и на национално ниво, и от бизнеса обаче през целия XX век неохотно приемат идеята за фундаментална реформа по отношение на отчитането на НМА.

Типичен пример за недостатъчна информация е тази, свързана с дейността на информационно-комуникационните технологии (ИКТ). Поради твърде

---

¹³ Разходите за НИРД са смятани за утвърдени и надеждни показатели за НМА, но дори на фирмено равнище се наблюдават съществени различия в практиката на отчитането им. Например проучване върху 321 фирми в Белгия показва, че само около 30% от тези фирми разкриват размера на разходите си за НИРД. Желанието да се впишат или не тези разходи в балансите зависи от няколко фактора: организационната характеристика на фирмата, тоест наличие или не на специален отдел за НИРД, интензивността на тези разходи в отделната фирма, развитото сътрудничество в тази дейност с други фирми, финансовото състояние на фирмата и др. (Рангелова, Р., 2003(б), 45-71).

¹⁴ Показателят за броя на патентите допуска двустранно тълкуване. От една страна, те са получени чрез направени разходи за НИРД и в този смисъл се разглеждат повече като резултат (аутпут) от иновационната дейност, но от друга страна, в аспекта на НМА те са ресурс, „актив“ (инпут), на базата на който могат да се правят иновации.

динамичното си развитие те все още не могат да бъдат обхванати в достатъчна степен от проучванията на официалната статистика в отделните държави. Що се отнася до хардуера на ИКТ, в международната практика могат да се открият отделни показатели. Бързото разпространение на ИКТ под формата на интернет-доставчици или клетъчни телефони се регистрират в статистическите проучвания, но доста обобщено, без да се специфицират и детайлизират в достатъчна степен. Необходима е статистическа информация за продукцията и дигиталното съдържание, употребата, сервиза и въздействието на ИКТ. Използваните днес класификации не са съобразени с идентифицирането на основните и главни компоненти на ИТК от гледна точка на прилагането им в институционалните сектори - домакинствата, стопанските (нефинансови и финансови) предприятия, държавното управление, нетърговските организации, които обслужват домакинствата и в сектора "Останал свят" (Радилов, Д., 2002, 67-81). Освен това има неотложна нужда от разграничаване от една страна, на инвестиции в (разходи за) НМА и от друга страна, на резултатите от увеличаване на наличностите на интелектуалния капитал.¹⁵

В България Фондация "Приложни изследвания и комуникации" организира разработването на така наречен индекс иновации.бг, при който се използват или адаптират за използване някои показатели от изброените източници и ежегодно се описва състоянието на националната иновационна система.

2.1.4 БВП като измерител на социалното благоденствие и устойчивото развитие

БВП на човек от населението е измерител на социалното благоденствие, което е цел на дейността на всяка икономическа система. Беше отбелязано, че в сегашния си вид БВП обхваща само част от икономическата дейност. Извън него остават дейности, чиято отчетност е невъзможна, или много трудно осъществима, но има и невключени по дефиниция дейности. Освен това БВП има ограничено значение, защото както е конструиран, той не включва много незапартни трансакции, които фактически се осъществяват, реалните цени на природните ресурси, нуждата от свободно време на работната сила, разпределението на доходите между населението и т.н. Има нерешени методически въпроси по обхващане на променящите се вкусове и предпочитания на хората и др.п. Затова се правят опити равнището на БВП да се коригира с други показатели от социалната, екологичната, демографската, здравната и т.н. сфери. Така би се получила по-реалистична величина за социалното благоденствие в дадена страна. По-точно правят се опити на базата

---

¹⁵ Бързо нарастващото значение на НМА в световен мащаб и по-общо казано, на иновационната дейност в условията на изгражданата икономика на знанието е стимулатор за по-активна работа в областта на информационното обхващане на тези активи. Източници на информация са прилаганите международни сравнения, сред които са: Европейско иновационно табло (European Innovation Scoreboard) на Европейската комисия като инструмент на Лисабонската стратегия за икономическо, социално и екологично възраждане на ЕС. Вж: <<http://www.cordis.lu/trendchart>> и Рангелова, Р., 2003(а), 254-265.

на анализа разходи-ползи да се инкорпорират в националната отчетност икономически, социални, политически, здравни и т.н. подсистеми. Учените прилагат методи за коригиране (ажустиране) на БВП с показатели от една или друга подсистема, а цялостното им разглеждане, свързано с необходимата хармония между обществото и природата, да отразява идеята за устойчивото развитие на икономиката (Тодоров, Т., 1997, 87-101).¹⁶

Характерно за този вид коригиране е, че поради отсъствие на подходящи показатели в стойностно измерение, прилаганите методи се основават най-вече на експертни оценки или на индиректно оценяване (когато от състоянието на един компонент се съди за величината на друг), при което широка употреба намират индекси, коефициенти, рангове и т.н. Начинът на формиране на тези показатели подсказва, че те трябва да се схващат повече или по-малко като приблизителни оценки, което оказва влияние и върху коригирания БВП. Затова тези методи трябва да се развиват и усъвършенстват непрекъснато. За демографското състояние на дадено население е прието да се съди преди всичко по показателя средна продължителност на живота (а за измерване на здравния статус – средна продължителност на живота в добро здраве), следван от този за смъртността и особено детската смъртност. Социалната сфера се изразява чрез редица показатели, като един от първите е коефициентът на Джини, измерващ неравенството в доходите на населението, а също и на други за ползването на различни социални блага. От особено значение днес и в перспектива стоят въпросите с отчитане на пораженията върху околната среда в резултат на икономическата дейност и разходите за природозащитна дейност.

Очевидно е, че общият икономически растеж неизбежно води до увеличаване на потреблението на природни ресурси, до замърсяване на околната среда и като цяло – до нарушаване на екологичното равновесие, задължителен елемент на устойчивото развитие на планетата. Показателят БВП обаче не отразява равнището на замърсяване на околната среда и степента на разрушаване на нейните компоненти (въздух, вода, почва и т.н.). Така не се получава представа дали отчетеният икономически растеж е устойчив, или е за сметка на нарушеното екологично равновесие и съответно за сметка на разходи, които предстои да се правят в бъдеще с оглед да се преодолеят пораженията в сегашния период. Самата необходимост от равновесие стимулира към *инвестиционна дейност* в областта на природозащитната дейност, а влошеното здравословно състояние на населението поради влошената екологична среда налага развитие на *сектора здравеопазване*. Тези дейности намират място в СНС, но резонен е въпросът трябва ли на всяка цена да се постига икономически растеж, като се знае, че това води рано или късно до сериозно и дори тотално разрушаване на планетата. Затова учените се

---

¹⁶ Устойчивото развитие е сравнително нова категория в обществените науки, придобила общественост от края на 80-те години на XX век. Въпреки нюансите в дискусиата по него, постигнат е консенсус, че за такова се приема развитие, което е социално справедливо и екологично съобразно. Прието е също, че основни негови измерения са икономическото, социалното, екологичното и институционалното, които са взаимно обусловени и взаимно зависими.

обединяват около идеята за изчисляване на такъв БВП, който да съчетава икономическия растеж с дейността по опазване на околната среда, тоест който е коригиран с размера на разходите за околната среда. Този БВП би се получил, като от традиционния БВП се приспадне стойността на щетите върху околната среда и вредите, които замърсяването е нанесло на населението.

Евростат разработва методологичните основи на сметки за околната среда като нова част в СНС и ги експериментира в отделни държави. Идеята е сметките за околната среда да бъдат инкорпорирани в официалната отчетност, в случая Европейската система от сметки (ЕСС'95) чрез сателитни сметки. Препоръчва се постепенно да се разширява обхватът на икономическите активи със стойността на природните ресурси, които се използват като естествен потенциал за икономическото развитие. От друга страна, влиянието на икономиката върху състоянието на околната среда ще се отчита чрез данни в стойностно измерение за обемите на вредните емисии, причинени от бизнес-субектите и домакинствата. Препоръчва се като краен резултат да се изчислява редуциран (наричан още „зелен“) БВП, който да представлява коригирана с националните екологични параметри оценка на създадения и изчисляван по трите познати метода БВП (Тодоров, Т., 2005, 55-56).

Разбиранията за голямата роля на разходите за околната среда върху действителния размер на БВП се споделят от специалистите, но много труден и нерешен засега въпрос е този за остойносттаването на тези разходи. Най-често се предлагат различни методи за превръщането на натуралните показатели за вредните емисии и други замърсявания в съизмерими величини (чрез индекси, коефициенти, рангове), които съчетани с икономически показатели (доходи, разходи, данъчна тежест и т.н.) и социални показатели (потребление, равнище на безработица и др.), дават по-скоро характеристика за устойчивото развитие на дадена териториална единица, или единици в сравнителен план, като се избягва въпросът за изчисляване на коригирана оценка на добавената стойност.

В търсене на по-широко обхващане на устойчивото развитие и други отделни аспекти на икономическия резултат на дадена страна през последните две десетилетия получиха разпространение така наречените **композитни индекси** (composite indices) **или оценки за равнище на икономическо развитие**.¹⁷ При тях усилията за постигане на методически по-издържана съпоставимост на показателите за отделните държави се свързват със стремежа да се отрази по-пълно и цялостно жизненият стандарт и икономическата сила според величината на БВП.

Композитните оценки обогатяват възможностите за анализ. Тяхната роля нараства с интензифициране на изучаването на ролята на така наречените

---

¹⁷ Това са производни оценки (aggregate, compound) оценки, получени на база няколко статистически показатели. Такива са: индексите на човешко развитие, предлагани от ООН, индекса на богатство на Световната банка и др. се залага определен социално-икономически контекст (Рангелова Р., 2003(a), 78-79, 235-244).

неикономически (социални, културни, политически и др.) фактори за икономически растеж и свързаните с него нови модели на растежа. Те обаче не могат да изместят ролята и значението на основния показател БВП.

3. Експертното виждане на Комисията за измерването на икономическата дейност и социалния прогрес

Най-значимата и наскоро извършена работа в тази област е ръководената от нобеловия лауреат Джоузеф Стиглиц и други двама видни икономисти - Амартия Сен и Жанпол Фитуси Комисия за измерване на икономическата дейност и социалния прогрес. Тази работа им е възложена от президента на Франция Никола Саркузи (на 1 февруари 2008 г.) поради неудовлетворението му от сегашното състояние на статистическата информация. В комисията са включени още около 30 членове – икономисти и други специалисти от обществените науки, а работата се основава на изследванията на авторитетни учени и международни организации, представени в повече от 300 литературни източници. Целите на Комисията са: (а) да идентифицира ограниченията на БВП като показател за икономическата дейност и социален прогрес; (б) да разгледа каква допълнителна информация е необходима за изчисляването на по-подходящи показатели за социален прогрес; (в) да оцени правдоподобността и приложимостта на алтернативни измервателни средства; (г) да дискутира въпроса как да се представя статистическата информация по по-подходящ начин.

Отправно начало в работата е фактът, че БВП е неадекватна мярка за точно измерване на благосъстоянието във времето по отношение на икономическите, социалните и екологичните измерения, които от своя страна са свързани с понятието за устойчиво развитие. Например при увеличаващо се подходящо неравенство между хората може да се отчита нарастване на БВП средно на човек от населението, но това не отразява факта, че може би за повечето хора положението се е влошило. Друг пример, развитието на транспорта и свързаното с него усилено потребление на петролни продукти, включително поради уличното задръстване води до нарастване на БВП, но влошава качеството на въздуха, което не се отчита в БВП и така не се получава по-реална оценка за качеството на живот и благополучието на гражданите. Липсата на данни за влошаване на околната среда и климатичните промени не дава адекватна информация какво се случва и какъв е рискът от унищожаването ѝ. Така не могат да се вземат навременни и съответни мерки за опазването на природата и здравето на хората.

В доклада на Комисията се прави отчетлива разлика между *сегашно благоденствие* и *устойчивост*. Първото се свързва с икономическите ресурси като доход и неикономическите аспекти на човешкия живот (какво правят хората, какво могат да правят, как се чувстват, в каква околна среда живеят и т.н.). Дали равнището на благополучие към даден момент ще се запази или нараства и в бъдеще, зависи от това дали наличният капитал за нашия живот (природен, физически, човешки, социален) ще се съхрани и увеличи за

бъдещите поколения. Този аспект на проблема се свързва с понятието за устойчивост.

Едно от главните внушения от доклада на Комисията е, че СНС и по-специално измерването на БВП трябва да се променят от ориентирани към производството на ориентирани към благоденствието на сегашното и бъдещите поколения, което е по-широка мярка за социален прогрес. По принцип досега измерването на икономическата дейност се основава на използваните *ресурси (разходи)* за производството (например количество метал) и услугите (например брой на медицински персонал) отколкото на действителните *резултати* от тази дейност (например брой на манипулации, на излекувани хора). Корижирането на тези дейности с тяхното качество е още по-трудно. Предполага се, че вложените количества ресурси са пропорционални на получените резултати и така не се отчита промяната в продуктивността, а с това и в ефективността на различните икономически дейности. Например при системата на измерване на икономическата дейност на база разходи дельт на правителството общо в страните от ОИСР е около 40% от БВП, а на база резултат е само около 20%, тоест наполовина по-малко. (Stiglitz, J., A. Amartya and J.-P. Fitoussi, 2009, p. 12).

Един от акцентите в доклада е важността да се включва промяната в качеството на произвежданите продукти и извършвани услуги при измерване на реалния доход и реалното потребление като ключови детерминанти за човешкото благоденствие и трудностите, които стоят пред статистиците в тази област. Доказано е, че *подценяването при отчитане на повишеното качество е равностойно на надценяване на инфлацията и подценяване на реалния доход*.¹⁸

Разгледана е връзката между БВП и нетен вътрешен продукт (НВП) в условията на динамично променящата се днес производствена структура. Нарастващият дял на бързо амортизиращите се информационни технологии увеличава размера на начислената амортизация, в резултат на което НВП ще расте по-бавно от БВП. През периода 1995-2007 г. номиналният БВП в САЩ нараства с 6.1% годишно, а размерът на амортизацията с 6.9%, в резултат на което номиналният НВП расте с по-бавен темп (6.0%) в сравнение с номиналният БВП. И ако такава разлика не е толкова голяма за икономиката като цяло, тя е значителна при отделните отрасли. (Stiglitz, J., A. Amartya and J.-P. Fitoussi, 2009, p. 92).

Работата на Комисията е организирана в три работни групи, фокусирани върху три основополагащи въпроса: класически въпроси на БВП, качество на

---

¹⁸ Даден е пример от измерването на инфлацията в САЩ от Консултативната комисия за изследване на индексите на потребителските цени "Advisory Commission to Study the Consumer Price Index", създадено от Сената на САЩ през 1995 г. и известна по името на председателя ѝ Боскин, според който неотчитането на положителната промяна в качеството на стоките и услугите води до годишно надценяване на инфлацията с 0.6%. Това изследване вече е включено в работата на Бюрото по статистика на труда в САЩ.

живот и устойчивост. Тези три въпроса са разгледани в две части – кратко описание на съдържанието на доклада и основни доказателства (аргументи). При изследването по някои от въпросите е постигнато съгласие от всички участници, а по други не е постигнат консенсус. Общоприета е идеята да се смени ударението от измерване на икономическото производство (дейност) върху благополучието на хората. Резултатите от работата на Комисията са обобщени в 12 препоръки и те са следните:¹⁹

Препоръка 1: *Когато оценявате материалното благосъстояние, вглеждайте се повече в доходите и потреблението, отколкото в производството.*

Както е известно, БВП е измерител на продукцията и услугите, *преминали през пазара*. На практика обаче той се тълкува и като мярка за икономическо благосъстояние. БВП отразява предлагането на стоки и услуги в икономиката, докато доходът отразява целта на тази икономическа дейност, а именно потреблението им и повишаването на стандарта на живот. В нетния национален доход (ННД) са отчетени международните трансфери за компенсация на заетите, такси върху производството и вноса, субсидии, доходи от собственост (лихви, дивиденди и др.). Той обаче е само част от показателя нетен разполагаем доход (НРД), в който са добавени международни трансфери по данъци върху доходите, социални помощи, помощи в натура и други трансфери от и до други части на света, например застрахователни премии без тези за живот, текущи трансфери между домакинствата и т.н. Върху разликата между БВП и НРД влияят и промените в международните цени. Пример за това е Норвегия, в който реалният доход нарасна значително след увеличаването на цените на петрола след 2008 г., което даде възможност за повече внос при същото количество износ. В резултат на това НРД нарасна по-бързо от БВП в тази страна.

Препоръка 2: *Обръщайте повече внимание на перспективата за домакинствата.*

Докато БВП дава информация за икономическата дейност на национално или регионално ниво, тенденциите в стандарта на живота на гражданите по-добре се проследяват чрез доходите и потреблението на домакинствата. Този разрез на отчетност е много полезен за целите на социално-икономическата политика. За много страни се оказва, че *темът на нарастване на реалния БВП на човек от населението е различен от този на реалния доход на домакинствата, като вторият е по правило по-нисък.*²⁰ Вторият показател

¹⁹ Stiglitz, J., A. Amartya and J.-P. Fitoussi, 2009, 12-18. Преводът на препоръките е буквален, за да се покаже по-добре оригиналният замисъл. Резултатът от изследването представлява доклад в размер на 436 стандартни страници. Представените в него емпирични данни и примери са за страни от ОИСР. Разбираемо е, че в рамките на тази статия могат да се покажат и анализират само основните идеи и избрани нюанси в тях, свързани преди всичко с показателя БВП.

²⁰ Това се отнася например за страните от ОИСР през периода 1997-2006 г., като изключение правят Норвегия, САЩ и Франция.

отчита плащанията между отделните сектори, като например данъците, отиващи към правителството, социалните помощи, идващи от правителството, лихвените проценти по заеми на домакинствата, отиващи към финансовите корпорации и т.н. За по-пълното отчитане на тези доходи би следвало да се отчитат и услугите в натура, осигурявани от правителството, като тези свързани с образованието и здравеопазването. Такъв показател авторите на доклада наричат *реален коригиран разполагаем доход*. Данните в табл. 3 показват как се променят съотношенията между страните при трите показателя. На база реален разполагаем доход Франция и Финландия изостават по-значително от САЩ, отколкото на база реален коригиран разполагаем доход, който се изчислява след като се вземат предвид осигуряваните от правителството стоки и услуги. Това означава най-общо, че в двете европейски страни социалните трансфери в натурално измерение са по-големи от тези в САЩ. Трябва да се направи уговорката, че тази данни не показват завършената картина на съотношението между тези страни, защото в реалния доход не са отразени важни непазарни дейности и свободното време на гражданите като елемент на благосъстоянието.

Таблица 3

Сравнение на реалния доход и БВП в три избрани страни, 2005 г. (%)

На човек от населението:		Франция	САЩ	Финландия
Реален разполагаем доход	щатски долари	19 338	29 448	14 395
	САЩ=100	66	100	49
Реален коригиран разполагаем доход	щатски долари	25 378	32 110	21 771
	САЩ=100	79	100	68
Реален БВП	щатски долари	30 519	41 740	30460
	САЩ=100	73	100	73

Източник: Stiglitz, J., A. Amartya and J.-P. Fitoussi, 2009, p. 123.

Препоръка 3: *Разглеждайте дохода и потреблението заедно с благосъстоянието.*

Акцент в тази препоръка е сложността при отчитането на цените на стоките и услугите. Едно ограничение е свързано както с отчитането на средните цени на дадени стоки и услуги, като не се прави разлика за груповото разслоение при купуването на определени стоки (например по-бедното население консумира повече хляб, а по-богатото – луксозни стоки), така и с отчитането на разреда на магазините, откъдето могат да се купят стоки с еднакви качества (например в бутици при липса и при наличие на разпродажба). Отчитането на тези особености ще даде по-детайлна и по-различна картина за стандарта и качеството на живот.

Препоръка 4: *Отдавайте по-голямо значение на разпределението на доходите, потреблението и благосъстоянието.*

Сегашното благополучие на домакинствата зависи от разходите, които те правят. За случая е даден подходящ пример. Две семейства имат поотделно еднакъв годишен доход от 50 000 щатски долара. В първото работи само

единият родител и доходите идват от него. Другият е зает с покупките, грижите и отглеждането на децата. Във второто семейство работят и двамата родители, като по тази причина не могат да се грижат за семейството и децата и си плащат за тези услуги. В резултат на това наличният доход на второто семейство е намален. При сегашната система на отчетност те имат еднакъв стандарт на живот, но на практика това не е така.

Препоръка 5: *Разширете кръга на измерителите на непазарната дейност.*

Отчитането на непазарната дейност има голямо значение при изчисляване на макропоказателите, използвани при измерване на икономическия растеж. Освен разглежданите по-напред трудности по отчитане на непазарната дейност авторите засягат и въпроса за употребеното време от домакинствата. Едно е да се употреби време за пътуване към работното място и тогава то се добавя в отчитането на платената работа, а друго е да бъде посветено на пътувания с цел отдих и туризъм, когато следва да бъде отчетено като свободно време. Данните, които се използват днес, показват, че в САЩ и няколко други страни се употребява повече време за платена работа отколкото за домакинска работа в сравнение с повечето европейски страни. Същото е и по отношение на свободното време (Abraham, K. G. and Ch. Mackie, 2005). Все пак в няколко страни – Финландия Франция, Италия, Германия и Великобритания - се отчита повече свободно време отколкото в САЩ. Вероятно тези съотношения биха се променили, ако се отчете още повече в детайли използваното време, например храненето част от задължителното ежедневие ли е, или е избрана форма за изкарване на свободното време. Отчитането на такива детайли показва, че в такъв случай свободното време е по-малко във Франция отколкото в САЩ.

Препоръка 6: *Качеството на живот зависи от обективните условия, при които живеят хората и от техните способности. Трябва да бъде предприета стъпка към подобряване на измерителите за здравето на хората, образованието, личната активност и условията, свързани с околната среда. В частност, значителни усилия трябва да бъдат посветени на развитието и внедряването на подходящи и надеждни измерители за социалните контакти, политическия глас и несигурност, които могат да покажат и предскажат удовлетворението от живота.*

Здравето и образованието са основна и значителна сфера от човешкия живот и дейност, но те са много зле отразени в националната отчетност. Традиционно това става на база направени разходи за тях от страна на правителството, а не като резултат от тези дейности (изключение прави фармацевтиката). Работата е там, че разходите се свързват с употребените ресурси, докато крайните резултати (например здравния статус на населението или образователното равнище на учениците) зависят от много други фактори и най-напред от организацията и ефективността на тези дейности. Освен това пораженията върху околната среда, които засега не се отчитат, ще бъдат за сметка на разходите на бъдещите поколения.

Препоръка 7: Показателите за качеството на живот на хората във всички измерения трябва да оценяват неравенството по по-широко обхватен, изчерпателен начин.

В нашето съвремие се налага все повече потребността от по-подробни данни за икономическата дейност и качеството на живот. Трябва да са обхващат по-детайлно различията и неравенството между отделните социално-икономически групи, населението по пол и възраст, спецификата им по териториален признак и т.н. За илюстрация може да послужи различието между двата пола в разпределението на изразходваното време за различни дейности (табл. 4). Данните ясно показват, че мъжете изразходват доста повече време за платена работа (над два пъти) и имат повече свободно време от жените, които за сметка на това са ангажирани в неплатена работа, от която печели цялото домакинство. При досегашното разглеждане на домакинствата тази специфика убягва от вниманието.

Таблица 4

Изразходвано време за различни дейности: съотношение между мъже и жени

	Платена работа	Неплатена работа	Свободно време
Германия (2002 г.)	1.74	0.66	1.36
Италия (2003 г.)	2.10	0.62	2.17
Великобритания (2001 г.)	1.69	0.75	1.43
Франция (1999 г.)	1.61	0.78	1.46
Финландия (1998 г.)	1.41	0.89	1.31
САЩ (2005 г.)	1.44	0.95	1.32

Източник: OECD (2009), based on HETUS and ATUS databases.

Препоръка 8: Проучванията трябва да бъдат организирани така че да оценяват връзката между различните сфери от качеството на живот на всеки индивид, и тази информация трябва да бъде използвана, когато се разработва политиката в различните области.

Тук се има предвид взаимодействието между различните аспекти на изучаваните явления, например качеството на живот, чрез наблюдаваните показатели по отделни признаци. Тези аспекти имат съвкупен (синергичен) ефект върху него и трябва да бъдат разглеждани и анализирани общо.

Препоръка 9: Статистическите служби трябва да осигуряват необходимата информация за качеството на живот, позволяваща да се конструират различни индекси.

Качеството на живот се характеризира с голям набор от показатели, част от които могат да бъдат използвани при съставяне на така наречените от нас комплексни оценки (composite indices) в зависимост от поставената задача. В доклада е даден пример в това отношение с коментирания вече от нас ИЧР.

Препоръка 10: Както обективните, така и субективните измерители на благополучие дават ключова информация за качеството на живот на хората.

Статистическите служби трябва да включват в техните проучвания въпроси, с които да обхванат оценките на хората за живота им, хедоничната им нагласа и приоритети.

Обективните измерители на качеството на живот се обхващат чрез количествени показатели, докато субективните обхващат различни други аспекти като: възприемане на демокрацията в управлението, удовлетворение от живота, усещане за щастие и положителни емоции и т.н. Вторите трябва да се измерват поотделно чрез различни пригодени за целта индекси, коефициенти и т.н. Те дават допълнителна представа за разбирането за качеството на живот и за неговите детерминанти. В случая на понятието устойчивост, което предполага и виждане за бъдещото развитие, означава да се вземат предвид представите и очакванията на хората за отделни негови аспекти.

Препоръка 11: *Оценката за устойчивост изисква добре дефинирана таблица от показатели. Отличителна черта на компонентите в тази таблица трябва да бъде възможността те да бъдат тълкувани като разновидност на някои основни наличности (stocks). Индекс на устойчивост в стойностно измерение има своето място в такава таблица, но при сегашното състояние на нещата той трябва да остане фокусиран главно върху икономическите аспекти на устойчивостта.*

Оценката на устойчивото развитие се извършва на базата на съвкупното действие на поединично наблюдение на множество показатели, които са подчинени на общата цел за запазване и нарастване на няколко вида наличности: количество и качество на природните ресурси, човешкия, социалния и физически капитал. Остойносттаването на тези показатели в паричен еквивалент е много трудна задача преди всичко поради трудности от информационен характер. Затова трябва да се започне с прилагането на по-прости и приблизителни подходи. Едва тогава ще може да се оцени „икономическият“ компонент на устойчивостта, тоест дали дадени страни не „подяждат“ предварително икономическия растеж в тях.

Препоръка 12: *Аспектът за устойчиво развитие, свързан с околната среда, заслужава самостоятелно изследване на базата на добре подбрани показатели. Необходим е ясен обобщаващ показател за критично равнище на екологични щети (такива като климатичните промени и унищожаването на аквакултурите).*

Поради спомената причина, свързана с остойносттаването на показателите за околната среда, все още валидни остават показателите за климатичните промени в натурално измерение. В сила остава и нормативният подход при някои оценки. Освен това естеството на наблюдаваните явления са такива, че пораженията не се ограничават само в рамките на отделна държава, а са в глобален мащаб. В тази област има добре свършена работа досега.

В заключение Комисията смята, че по-скоро отваря темата за по-точно измерване на икономическата дейност и социален прогрес, отколкото да я затваря. Това се подсилва и от нашето впечатление, че екипът е фокусирал вниманието си главно върху изследването на първите две поставени от тях цели, докато третата и четвъртата са по-слабо засегнати. Според авторите трябва още много други национални и международни институции да дискутират тези въпроси от гледна точка на своите компетенции. Това е предизвикателство и за бъдещи научни изследвания по методите на измерване на БВП и икономическия растеж.

4. Развитие на показателя БВП в Системата на националните сметки 2008 г.

Най-последната, сега въвежданата версия на СНС е на база 2008 г.²¹ В нея са отразени значителна част от поставените и дискутирани въпроси на по-адекватното отчитане на икономическата дейност.²²

Най-общо казано, новата версия на СНС включва промени в отчитането на наличности, потоци, промени в макросметките за производство, разпределение, преразпределение и използване на доходите, в капиталовата и финансовата сметка, свързани с баланса на активите и пасивите. Новите моменти се отнасят до отчитане на капиталовите услуги за измерване на корпоративната активност, за операциите на правителството и публичните сектори, за нетърговските организации, домакинствата, неформалните сектори на икономиката, монетарната статистика, матричнобазираните анализи и сателитни сметки (за туризма, екологията и здравеопазването).²³ Новата версия се състои от 29 глави, като наименованията на първите 13 съвпадат напълно с тези в СНС'1993. Направените изменения в тях се отнасят до четири основни групи: активи, финансови услуги, наличности (запаси) и потоци. В глава 3 „Наличности, потоци и правила на отчитане” новите аспекти са свързани с разширяване и допълнително прецизиране на концепциите за активи, формиране на капитала и потреблението на основен капитал. По-точно въведена е ревизирана класификация на активите, при което са разширени границите на активите с включване на дейности по проучване и развитие,

---

²¹ Работата върху СНС 2008 е окончателно завършена на 4.09.2009 г. и публикувана. Вж. <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/SNA2008.pdf>

²² Процесът на подготовката за преминаване към СНС'2008 от статистическите служби в отделните страни и международни организации, координацията по обучителната подготовка и научните изследвания са обсъдени на Четиридесет и първата сесия на Статистическата комисия на Икономическия и социален съвет на ООН, състояла се от 23 до 26 февруари 2010 г.

Вж. United Nations. Report on the forty-first session. Economic and Social Council. Official Records 2010. Supplement № 4. E/2010/24; E/CN.3/2010/34
http://unstats.un.org/unsd/statcom/commission_41th_session.htm

²³ СНС'2008 е коментирана у нас в статията на Д. Радилев (вж. Радилев, Д., 2010, 77-89). В нея, както и в други наши източници, думата stocks се превежда като запаси. Според мене по-подходяща е употребата на думата наличности.

границите на активите на правителствения сектор при бруто формиране на капитала с включване на разходите по системи на въоръжаване; включени са нефинансовите активи на разходите по предаване на собственост на непроизведени активи, на продукти на интелектуалната собственост; допълнително са дефинирани и третираны финансови инструменти и активи като репосделки, третиране на необслужвани заеми, на дългови ценни книжа и т.н.

Сметка производство (глава 6) е основно свързана с изчисляването на БВП. В нея са направени следните изменения: подобрена е концепцията за производството като единство на производството като икономическа дейност (стоки, услуги и нов елемент - продукти на знанието) и са разширени границите на производството, в което се включва и ненаблюдаваната икономика. В продукцията на отделните икономически дейности (ресурса) са включени нови елементи като продукцията на централната банка, на финансови услуги, включително застраховане, на пенсионни схеми, изследвания и развитие и др. Променен е подходът за оценка на резултатите от НИРД. Разходите за тази дейност са отразени, от една страна, като междинно потребление в тази сметка (глава 6), а от друга – като бруто натрупване на основен капитал в сметка капитал (глава 10).

Нефинансовите активи са намерили по-съвременно отчитане чрез включването на допълнителни съставни елементи в четири вида изменения на стойността им: брутообразуване на основен капитал; изменение на материалните запаси; потребление на основен капитал; придобиване минус намаление на непроизведени нефинансови активи. По този начин се отчита по-пълно стойността на активите, което се отразява върху стойността на чистото кредитиране, като балансираща статия на капиталовата сметка.

По дефиницията на СНС'1993, ЕСНС'95 и ОИСР скритата икономика включва дейности, които остават извън обсега на нормалната административна и законодателна рамка. Във версия СНС'2008 неформалните аспекти на икономиката са описани в специална глава (глава 25). В нея са отразени интересите към измерването на активността на фирмите в скритата икономика с оглед подобряване на икономическата политика; характеризират се единиците, които действат в сивия сектор и се предлагат методи за изучаване на активността в този сектор чрез анкетиране на домакинства, предприятия или смесено анкетиране на домакинства и предприятия.

Европейската комисия (ЕК), Европейският парламент, Римският клуб, ОИСР и Световният фонд за дивата природа организираха през ноември 2007 г. конференция на високо равнище на тема «Извън БВП» с цел да изяснат въпроси за подобряване на измерителите на човешкия прогрес и как те най-добре могат да бъдат интегрирани при вземането на управленски решения. Целта на конференцията е била да се разбере как съвременната статистическа отчетност може да отразява глобалната и динамично променяща се икономика, а също и сегашното развитие под влияние на финансовата и икономическата криза; да се дискутират нерешени въпроси и вземе предвид мнението на

ползвателите на статистическа информация. На 20 август 2009 г. ЕК разпространи свое съобщение «БВП и извън него – измерване на прогреса в променяния се свят», в който е очертана пътна карта на ЕС с пет ключови действия, които трябва да бъдат предприети в кратко- и средносрочен план, за да се подобрят показателите така, че да съответстват на интересите на гражданите и да отразяват най-новите постижения в областта на технологиите и политическия живот.²⁴

5. БВП по паритет на покупателната способност при международните сравнения

5.1. Същност на проблема

При изучаване на различията в равнищата на икономическо развитие (с други думи икономическата сила) и стандарта на живот между отделни страни е коректно да се ползват оценки за реалния БВП и неговите компоненти или с други думи да се изчислява БВП на база паритет на покупателната способност (ППС).²⁵ Това е начин да се преодолеят особеностите на валутния курс (ВК) като неподходящ при такива случаи измерител за превръщане на БВП в еднаква за всички сравнявани страни валута.²⁶ БВП по ППС за отделните страни отразява само различията между тях по отношение на физическия обем на крайните стоки и услуги, преминали през паричен оборот.²⁷ Пример за това е даден на фиг. 1, където ясно е показано, че в развитите страни БНД по ВК на човек от населението е по-голям от този по ППС, или са близки по размер, какъвто е случаят при Португалия. Втората констатация е за твърде голямата разлика между развитите и слаборазвитите страни по отношение на равнището на икономическо развитие, измерено чрез БНД на човек от населението. Третата констатация е, че БНД по ППС за по-слабо развитите страни е по-

---

²⁴ Вж. Reading the Present to Prepare the Future, Brussels, 16 September 2009. NA2009 – Eurostat National Accounts Conference 2009. Материалите по тази дейност могат да се намерят в интернет на адрес www.beyond-gdp.eu

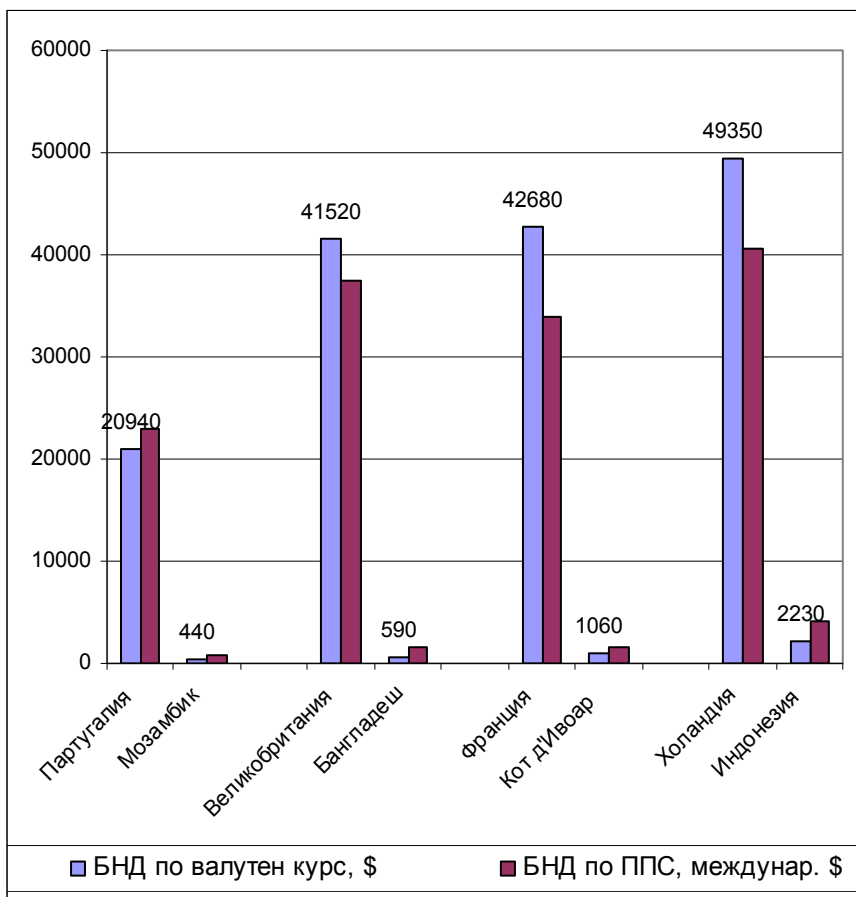
²⁵ На практика най-успешно това става чрез установяване на фактическите съотношения на националните цени за представителна извадка от стоки и услуги. На макроравнище тези съотношения се изразяват чрез ППС в ролята му на ценови конвертор. ППС на валутите представляват съотношения на валутните единици в две държави, за които единици може да се купи едно и също количество стоки и услуги. Стандартът на покупателна сила (СПП) представлява съотношението на валутната единица на дадена държава към условно приета за повече от две страни друга валутна единица, за които единици може да се купи едно и също количество стоки и услуги. СПП възникна като понятие във връзка с появата на еврото като валутна единица и 1 СПП е приблизително равен на 1 евро.

²⁶ Сравненията на база ВК могат да бъдат твърде подвеждащи. Използването на ВК води до надценяване на разликите в произведения продукт на човек от населението между отделните страни и не представя добре структурата на дохода, като надценява инвестициите и произведените стоки и подценява тези на нетъргуемите стоки в страните с по-ниски доходи на човек от населението в сравнение с тези с по-висок доход (Рангелова, Р., 1998, 3-32).

²⁷ Вж. <http://go.worldbank.org/PQ5ZPPYSY0>

голям по размер от този по ВК, което показва, че използването на ВК води до подценяване на БНД (съответно и БВП) в тях.

Фигура 1
БНД на човек от населението по ВК (методологията Атлас) и по ППС за избрани страни, 2009 г.

Източник на данните: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

Началото на изчисляване на БВП по ППС е поставено през 1968 г. в рамките на Програмата за международни сравнения (ПМС) под егидата на ООН и звеното по международни сравнения в Университета в Пенсилвания в САЩ с финансовата подкрепа на фондацията Форд и Световната банка. ПМС с основание е смятана за един от най-големите приноси в приложната международна икономика. Нейната широка приложимост (днес в около 170

страни в света) и авторитет се дължат на факта, че прилаганата методология непрекъснато се анализира и развива.²⁸

За да бъдат изчислявани ППС в рамките на ПМС се организират проучвания в отделните страни на всеки 5 години, като се събират данни за цените и разходите за определен набор от стоки и услуги, включени в БВП, включително стоки за потребление и услуги, а също правителствени услуги и капиталови стоки.²⁹ За осъществяване на ПМС се използват масиви от данни за цените на идентични и аналогични стоки за всяка страна, въз основа на които се изчисляват ППС на валутите.³⁰ За претеглянето на ценовите индекси се използва веднъж структурата на потребление на САЩ и втори път структурата на потребление на сравняваната страна.

Отговорността по събирането на изходни данни за провеждане на ПМС се споделя от националните и регионалните статистически служби, като първите главно събират данните, а вторите осъществяват ръководна и координираща функция в рамките на региона така че оценките да могат да се съгласуват в глобален мащаб.

Трудностите по осигуряването на съпоставимост на изходната информация, произтичащи главно от големите различия в статистическата отчетност по страни, а също и други трудности от организационно естество доведоха до въвеждането на регионални сравнения в рамките на ПМС. Това означава, че се организираха сравнения в рамките на определени региони (континенти), а получените резултати се обвързват в цялостното сравнение. За всеки регион е избрана базова страна, а за света тя е САЩ.

Изчисляването на БВП по ППС в ОИСР започва от 1980 г. и се осъществява съвместно с Евростат в рамките на Европейската програма за сравнения (ЕПС) като част от ПМС. Характерна практика за метода на ОИСР и Евростат е да се изчисляват два вида ППС – при цени за съответната година и при цени на

---

²⁸ Изчислителните работи започват за 10 страни на базата на цени от 1970 г. и това е така нареченият първи етап. Последват етапи на база 1975, 1980, 1985, 1990 (частично), 1993 и 2005 г. ПМС разширява обхвата си на страни и през 1993 г. той стига до 118, като покрива всички региони в света. ОИСР и Статистическата служба на ЕС (Евростат) събират данни за страните-членки и започват оценки на БВП на всеки три години, като се запазват относително независими от глобалния формат на управленската структура на ПМС.

²⁹ В ПМС БВП се изчислява по метода на разходите за крайно използване както поради възможността да се оценяват важни негови компоненти, така и защото те могат да бъдат изчислени по-лесно в постоянни цени, отколкото включените компоненти в другите методи за определяне на БВП.

³⁰ Събират се данни за голям брой стоки и услуги във всяка от включените в сравнението страни. ППС се изчисляват на три етапа: (1) продуктово ниво – изчисляват се прости ценови съотношения за индивидуални стоки и услуги; (2) на ниво елементарна група стоки представители – простите ценови съотношения за индивидуални продукти се осредняват с оглед получаване на непретеглени ППС за дадената група; (3) на равнище БВП – паритетите на ниво група се осредняват и агрегират, претеглени с разходите за крайно използване на БВП.

приетата за базова година. Това предоставя богата информационна база и възможности за сравнителен междустранов анализ както в динамика, така и от гледна на двата прилагани подхода. Реализирани са разгърнатите сравнения на база 1980, 1985, 1990, 1993, 1996, 1999 и 2002 г. за страните-членки на ЕС и страните-кандидатки за членство. Получените оценки за базовите години се използват, за да се интерполират или екстраполират оценки за годините около тях. ОИСР изчислява годишни оценки за БВП по ППС на членуващите в нея страни. Евростат и ОИСР работят по близка методология на тази на ПМС така че участващите в тяхното сравнение 47 страни да могат да се комбинират с останалите 110 страни от ПМС. Трябва да се отбележи, че различните методи за изчисляване на ППС поставя въпроси за качествата им в сравнителен план и аналитичните възможности на предложените оценки за БВП.

Заложеният в ПМС подход намира приложение и развитие чрез някои модификации от международни институции като Световната банка, МВФ, ОИСР, ЕС (Евростат), и др. Появиха се нови методи и решения за изчисляване на БВП по ППС от индивидуални експерти като А. Медисън, Р. Съмърс и А. Хестън и др. Всички те са съобразени повече или по-малко с принципните методологични основи на ПМС.

Развитието на теориите за растежа през последните двадесетина години е свързано най-вече с прилагането на междустранови модели. За целта са необходими съпоставими данни за растежа на БВП за голям брой страни (десетки) по постоянни цени за дълъг отминал период. Най-често се използват оценките на А. Медисън,³¹ Р. Съмърс и А. Хестън или на Световната банка. Използването на оценки за БВП на различни източници неминуемо се отразява върху получените резултати при изследване на растежа.

Р. Съмърс и А. Хестън заедно с други техни колеги са организирали дейността си в рамките на Центъра за международни сравнения в Университета в Пенсилвания – САЩ. Те подготвят така наречените Penn World Tables, които са основно ползвани от много изследователи като източник на данни. Данните на Хестън и Съмърс се използват широко за изчисляване на темпове на растеж, но авторите изразяват известно смущение от това. Те изтъкват, че някои изследователи не знаят, (или не смятат за съществено - бел. на автора), че темповете на растеж на база данните от Pen World Tables обикновено се различават от тези в националната отчетност. Тази тема е развитие от по-рано изказани разсъждения на Хестън (Heston, A., 1994, 29-52), когато той твърди, че (а) интервалите на доверителност при оценката на темповете на растеж са доста широки и това събужда смущения при използването на Pen World Tables за изучаването на растежа; (б) все пак, при всички направени уговорки внимателното използване на регресии за растежа може да бъде от голяма полза.

---

³¹ Оценките на Медисън се отнасят до 56 страни, които покриват 87% от населението в света през 1990 г. и 93% от световното производство. Те предоставят широки възможности за анализ и съпоставки. Вж: <http://www.ggdc.net>

Редица изследователи се отнасят в полза на оценките на БНД на Световната банка в сравнение с тези на Хестън и Съмърс. Смята се, че при използването на данни за дохода на Световната банка се получават по-правдоподобни резултати за общата факторна производителност (ОФП) отколкото при използване на оценки на Съмърс и Хестън и че така се намалява възможността за отрицателна връзка между първоначалното равнище на дохода и темпа на растежа, каквото се наблюдава при някои резултати, което вероятно се дължи на артефакти, допуснати от Съмърс и Хестън (Рангелова, Р., 2003(a), 94-157).

5.2. Предизвикателства към методологията за изчисляване на БВП по ППС

Характерно за индексите на агрегираните равнища на цените, използвани за изчисляване на ППС, е наличието на положителна корелация между тях и БВП. Може да се предположи, че в страните с нисък доход тя отразява сравнително ниските цени на услугите и на някои продукти, които не минават през пазара и не получават стойностно измерение (там има по-висок дял на сивата икономика и съответно неплатената работа). Зависимостта е резултат главно на цените на стоките и услугите за индивидуално и колективно крайно потребление, но не и на цените на основния капитал, защото инвестиционните стоки са сравнително скъпи в страните с нисък доход и този факт се обяснява с модела на икономическата политика.

Основните критики към прилаганата методология са в полето на изучаване на автори и организации от самото начало на работа върху проекта и до днес (Ryten, J., 1998 и др.). Те могат да се обособят в няколко групи: (а) проблеми на индексирването; (б) проблеми на липсващи наблюдения; (в) проблеми при оценка на услугите, неподдаващи се на сравнение - става дума преди всичко за услуги (дейности) в здравеопазването, образованието, администрацията, армията, военноморските и въздушните сили и т.н. Хестън и Съмърс също коментират възлови въпроси по изчисляването на БВП (Heston, A. and Summers, R., 1996, 20-24) и те са свързани с: (а) трудностите да се определи амортизацията на капитала в сектора услуги и оттам трудностите да се изчислят по-точно размерът на инвестициите и наличностите на капитал и (б) недоброто качество на наличните данни за участието на работната сила и отработените човекочасове. ПМС среща критика както от самите негови методолози, така и от изследователите в качеството им на потребители на оценките за БВП в своите анализи.³² Основните препоръки за подобряване на ПМС и повишаване на доверието в качеството на оценките за ППС са следните:³³

---

³² За особено силна критика на потребители на данни за БВП по ППС вж. Korzenevicz, R. P., A. Stach, V. Patil and T. P. Moran, 2004, 535-586.

³³ През последните четири години бяха организирани два независими анализа на ПМС. Първият беше спонсориран от ОИСР, подготвен от Ян Кастелс и се отнася да страните от Европа. Вторият беше спонсориран от Световната банка, МВФ и Статистическата комисия на ООН (UNSC) и беше проведен от Якоб Райтън (вж. [WorldBank: Data and Statistics / ICP](#)).

(а) ПМС има остър недостиг на финансиране, а подобряването на качеството на продукта не може да стане без допълнително финансиране;

(б) необходими са бързи и съществени промени в организацията и мениджмънта на проекта при събиране на данните, на основата на които се правят оценките;

(в) поради факта, че измерителите ППС са по същество обществено благо от международен мащаб, главните потребители трябва да мобилизират ресурси за адекватно финансиране на програмата;

(г) ПМС трябва да разпространи употребата на оценките за целите на националната политика и така да разшири подкрепата си и на национално равнище;

(д) ПМС трябва по-добре да се интегрира с националната отчетност в отделните страни и по-точно със статистиката на цените, което ще позволи да се повиши концептуалната издържаност и да се подобрят методологичните рамки.

В предстоящия етап на ПМС на база 2011 г. ще бъдат предприети нови дейности и въведени нови методологични решения. Те са: (а) развитие на дългосрочна стратегия; (б) нови рамки за осигуряване на отчитането на качествата на работата по програмата; (в) изработване на стратегия за статистическия капацитет; (г) подготовка и публикуване на книгата „Измерване на размера на световната икономика“; (д) развитие на националната отчетност за ПМС, което да стане с включването на специфични ръководства и дейности; (е) система за икономическо потвърждение на данните за цените и разходите, която да бъде внедрена заедно с утвърждаване на статистическите методи, оказали се ефективни при предишния кръг на ПМС на база 2005 г.; (ж) нов метод за изчисляване на глобалния ППС; (з) непрекъснато подобряване на методологията на ПМС. Подобряването на методологията ще се отнася главно до по-пълно обхващане на основните продукти за потребление на домакинствата (включително по-добро обхващане на градските и селските райони и проблема с по-точно отчитане на бедността), образованието и здравните услуги, компенсацията на държавните служители, машините и оборудването.

Заклучение

- Тенденциите в еволюцията на концепцията за добавена стойност, респективно БВП в СНС са в посока да отразява все по-пълно съвременните икономически отношения на пазарното стопанство, силното развитие на нематериалните услуги, международното сътрудничество, бурния технологичен прогрес, промените в околната среда и др. Развива се схващането за важната роля на всички тези компоненти върху икономическия оборот в дадена страна и необходимостта да бъдат

обхванати по подходящ начин. Заедно с това тенденцията е да се включват все повече "несвойствени дейности" за нея, които са далече от реалния сектор. Включването на все повече условни конструкции може да отдалечи БВП твърде много от действителния му размер. Някои от компонентите например отразяват платежно-финансови операции и спекулативни цени на потребителски и инвестиционни стоки и така отдалечават категорията от отразяване на действителното производство. Условно начислени разходи за околна среда може да доведат до лъжлива представа за размера на добавената стойност. Стои въпросът дали с включването на твърде различни и странични компоненти не се отива към другата крайност на първоначално приетото по-тясно съдържание на БВП.

- Критиката към БВП като измерител на икономическия растеж е насочена освен към неговата ограниченост чрез използваните традиционни статистически подходи да измерва качеството на произведения продукт, но и да измерва прогреса в социалната сфера. За тази цел в него се включват допълнително показатели, отразяващи различни аспекти на изучаваното явление по отношение на качеството на живот, социалната политика и т.н.
- Съвременното динамично развитие налага нов поглед върху условието за дългосрочно проследяване на икономическия растеж. Върху величината на БВП оказват влияние все по-голям брой и все по-трудно измерими ускоряващи или ограничаващи растежа детерминанти, които действат нееднозначно, в комбинация и/или се преплитат взаимно. В много случаи учени и анализатори ще прибегват до използването на допълнително изчислени показатели, които са необходими в тяхната работа.
- Стълбът на официалната статистическа отчетност е СНС. Усилено се работи по по-пълното и адекватно отразяване на икономическата дейност и сме свидетели на съществени промени и подобрения в нея. Посоката на промяна показва, че тенденцията е да се търси по-тясна връзка между икономическия и социалния прогрес. В този смисъл сме изправени пред неотменимата бъдеща работа по създаване на *единна система за социално-икономическа статистика* и по-конкретно:

(1) Доколкото вече има общо взето консенсус за набор от социални и икономически показатели за благосъстоянието, днес се търсят начини да бъдат вградени в СНС. Тенденцията е да се включват повече показатели, които да отразяват по-адекватно (и по-пълно) детерминанти с качествен характер: качество на работа, качество на работното място, качество на социалната политика, качество на живот и др. Специална тема представлява измерването на духовно благоденствие, включително свободното време и др.

(2) Знаем, че няма един единствен верен отговор как могат да бъдат комбинирани тези показатели, Трябва да се постигне някаква гъвкавост (възможност) да се прави това на базата на дезагрегирана статистическа информация на различни равнища на икономиката (макро, мезо, микро,

включително фирми и домакинства, отделни индивиди и т.н.) и по различни признаци, при наличието на която да могат да намират място основни ингредиенти на икономическа дейност (бизнес, финанси, иновации, корпоративно управление и т.н.), образование, здравен статус и др. при измерването и анализа на икономическия растеж.

(3) Може да се въведат показатели с вероятностен характер, отговарящи на въпроса „Какво би станало, ако.....?“. Те са много важни както при вземане на решения на правителствено равнище, така и в бизнеса и частния сектор. Типичен такъв показател например е за средната продължителност на живота „на колко години би бил ти, ако се запази смъртността на същото равнище“, подобен е и този за средната продължителност на живота при добро здраве, или разпределението на разполагаемия доход, ако данъчната политика не се променя и др.

Използвана литература

- Арвай, Я. Системата на материалния продукт: ретроспектива. Статистика, Списание на Националния статистически институт, 2006, № 6, 79-101.
- Димитрова, П. и И. Стойков. Скритата икономика – измерване и влияние. – Икономически изследвания. Икономически институт на БАН и Стопанска академия "Д. А. Ценов", год. VIII, 1999, № 1, 3-76.
- Радилов, Д. Системата на националните сметки 2008 г. за развитието на икономическата статистика. Известия. Списание на Икономически университет – Варна, № 2, 2010, 77-89.
- Радилов, Д. Новата икономика: статистически измервания. Икономическа мисъл, Икономически институт на БАН, № 2, 2002, 67-81.
- Рангелова, Р. Международни икономически сравнения - методология и анализ. Издателство "Next", С., 2003(а).
- Рангелова, Р. Нематериални активи и икономически растеж. - Икономически изследвания. Икономически институт на БАН - Стопанска академия "Д. А. Ценов" - Свищов, 2003(б), № 2, 45-71.
- Рангелова, Р. Брутният вътрешен продукт на България по паритет на покупателна сила в международните сравнения. - Икономически изследвания. Икономически институт на БАН и Стопанска академия "Д. А. Ценов", год. VII, 1998, № 2, 3-32.
- Рангелова, Р. За достоверността на показателя брутен вътрешен продукт в България. Статистика. Национален статистически институт, 1995, № 3, 3-19.
- Тодоров, Т. "Зелен" брутен вътрешен продукт: възможен подход за оценка. Статистика, Национален статистически институт, № 4, 2005, 55-66.
- Тодоров, Т. Относно характеризирането на устойчивото развитие на икономиката: опит за количествена оценка. Икономическа мисъл, № 2, 1997, 87-101.
- Abraham, K. G. and Ch. Mackie (edc.) (2005), Beyond the Market: Designing Nonmarket Accounts for the United States. Panel to Study the Design of Nonmarket Accounts; The National Academies Press. Washington, D. C.

http://www.nap.edu/openbook.php?record_id=11181

- Fuess S.M. and H. Van den Berg (1996), Does GNP Exaggerate Growth in "Actual" Output? The Case of the United States. *Review of Income and Wealth. Series 42, Number 1, March 1996, 35-48.*
- Heston, A. and Summers, R. (1996), International Price and Quantity Comparisons: Potentials and Pitfalls. *American Economic Review, Vol. 86, № 2, 20-24.*
- Heston, A. (1994), A Brief Review of Some Problems in Using National Accounts Data in Level of Output Comparisons and Growth Studies. *Journal of Development Economics. Vol. 44, № 1, 29-52.*
- Korzenevicz, R. P., A. Stach, V. Patil and T. P. Moran (2004), Measuring National Income: A Critical Assessment. Paper of the Society for Comparative Study of Society and History. 0010-475/04/535-586.
- Keynes, J. M. (1940), *How to Pay for the War: A radical plan for the Chancellor of the Exchequer.* New York.
- Rangelova, R. (2006), Experience with Different Methodologies for National Income Accounting in Central and Eastern European Countries, 1950-1990. *Economic Study. Series of the Institute of Economics, BAS and the Economic Academy "D. Tsenov" – Svishtov, Year XV, № 3, 3-33.*
- Ryten, J. (1998), The Evaluation of the International Comparison Programme (ICP), Paper presented to the World Bank, E/CN.3/1999/8.
- Stiglitz, J., A. Amartya and J.-P. Fitoussi (2009), Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. www.stiglitz-sen-fitoussi
- System of National Accounts 1993. Prepared under the auspices of the Inter-Secretariat Working Group on National Accounts. Commission of the European Communities - EUROSTAT, International Monetary Fund, Organisation for Economic Cooperation and Development, United Nations, World Bank. Brussels/Luxembourg, New York, Washington, D.C., 1993.
- System of National Accounts 2008. European Commission, International Monetary Fund, Organisation for Economic Cooperation and Development, United Nations, World Bank, New York 2009.
- United Nations. Report on the forty-first session. Economic and Social Council. Official Records 2010. Supplement № 4. E/2010/24; E/CN.3/2010/34
- <http://unstats.un.org/unsd/statcom/commission41thsession.htm>
- <http://unstats.un.org/unsd/statcom/sc2010.htm>